

Katolikus nevelésideológiai kortörténet

Amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain

Religio és Nevelés (1841–1848)
(Második rész)¹

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

Abstract: In my study, I survey the history of Catholic educational theory as it was reflected in Hungary's first journal of pedagogy *Religio és Nevelés* (Religion and Education) in the period of 1841-1848. The focus of my research is on the question of how educational theories of various periods are documented by one of the oldest Church journal of our country. The first part of this investigation was published in the previous issue of *Sapientiana* (2023/2, pp. 35-56).

Keywords: *Catholic educational theory, educational history, reform era, pedagogical trends, Religio és Nevelés journal.*

Kulcsszavak: *katolikus nevelésideológia, neveléstörténet, reformkor, pedagógiai irányzatok, Religio és Nevelés folyóirat.*

I. AZ ELSŐ RÉSZ RÖVID ISMERTETÉSE

Tanulmányorozatom első részében bemutattam a legrégebb hazai pedagógiai folyóiratunk megjelenésének körülményeit, kiadásának okait, célját, szerkesztőit. Meghatároztam nevelésideológiai kortörténeti kutatásom célját, cikkso-

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT romológus, nevelésszociológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének és Neveléstudományi Intézetének vezetője; szabone.judit@sapientia.hu

¹ A tanulmány első része a *Sapientiana* 2023. decemberi lapszámában jelent meg.

rozatom irányát, kronologikus és tematikus menetét. Ismertettem a közel száz éven keresztül megjelent sajtóorgánium tartalmát, főbb témáit, jellemző rovatait. Az elsőként vizsgált periódus alatt (1841–1848) a *Religio és Nevelés*ben megjelent írások alapján a kor hivatalos hazai katolikus nevelési eszméinek és gyakorlatának tárgyalása előtt röviden bemutattam a korabeli egyetemes neveléstörténeti és a magyar neveléstörténeti és társadalomtörténeti hátteret.

Tanulmányomban elsőként a folyóiratban megjelent írások alapján a 19. századi katolikus nevelés céljait, eszményeit, a reformkorban a nép neveléséről, kiműveléséről, a néptanítás céljáról, hatáiról vallott egyházi, egyházvezetői véleményeket, állásfoglalásokat tekintettük át. A nevelés origója szempontjából egymástól élesen különböző elvek – a Locke-Helvetius féle „tabula rasa” és az egyházatyák által megfogalmazott, a katolikus egyház tanításában vallott „peccatum originale”, „vitium originis” – s azoknak megfelelő pedagógiai célirányosság lapszámokban megjelent írásait is összevetettük, s végül egy „örök” pedagógiai témát tárgyaltunk.

Jelen írásomban a korabeli iskolai rendszabályokról, a népiskolákra vonatkozó törvényekről, az „Erasmus”-programokról s az iskolai rekreációról lesz szó.

2. KORABELI ISKOLAI RENDSZABÁLYOK

A 19. század első évtizedeiben a hazai iskolaügyre vonatkozóan – többé-kevésbé² – az előző fejezetben már tárgyalt I. (1777) és II. (1806) Ratio Educationis volt érvényben 1845-ig, a *Magyarország elemi tanodáinak szabálya* című helytartótanácsi rendelet kibocsátásáig. Hazánkban ez időben (1840) a római katolikus népesség száma 5 917 491 volt, 4694 katolikus iskola működött, s 3953 római katolikus tanító oktatott 420 997 római katolikus diákot.³ Az egyház által fenntartott és felügyelt népoktatás hagyományos feudális keretek között zajlott. A népiskolákba, „kisiskolákba” a falvak, városok, mezővárosok alsóbb

² A katolikus iskolák számára kötelező érvényű szabályozást jelentettek a rendeletek, a II. Ratio Educationis érvényesítését azonban a protestáns iskolák – hivatkozva az 1791. évi törvényben megfogalmazott tanügyi autonómiájukra – megtagadták.

³ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet*, Osiris, Budapest, 2005, 299. Az adatokat látva rögtön szembetűnik, hogy több a római katolikus iskola, mint a római katolikus tanító. Természetesen ezekben az iskolákban görögkatolikus, görögkeleti tanító is taníthatott, a hitoktatást azonban minden ilyen esetben a helyi lelkész végezte.

társadalmi csoportjainak gyermekei jártak. A nemesek s a városi tehetősebb polgárok gyermekeit magántanítók nevelték, oktatták. A kisiskolák tanítója – aki gyakran a kántori és jegyzői feladatokat is ellátta – fölött a hierarchiában a helyi lelkész állt, munkáját a fenntartó egyházi kerület vezetése szabályozta és ellenőrizte. Ezért fordulhat elő, hogy a *Religio és Nevelés* korai lapszámaiban egymástól némiképp eltérő, egy-egy egyházi kerület iskoláira vonatkozó előírásokat, helyi rendeleteket olvashatunk.

- 2.1. „Addig is, amíg a törvényes felsőség
e részben határozottabb intézkedéseket teend...”⁴
– *A kemenesaljai alesperesség rendelete*

A kemenesaljai alesperesség vezetői, élükön Fekete János hittanár, kenyeri plébánossal, kemenesaljai alesperessel, az 1841. augusztus végén tartott ülésükön a fenti okra – azaz az országos szabályozás hiányára – hivatkozva hoztak rendeletet az iskoláikban folyó oktatással-neveléssel kapcsolatban.

Az előírás részletesen szabályozza a tanítás tartalmát, módszereit, körülményeit. A legfontosabb szabályok, melyek a folyóiratban is közzétételre kerültek:⁵

1. „Minden iskolanapon tanítás előtt és után térdepelve, együtett kézzel kell az előírt imádságot elmondani. Más „akárhol szedett imádságot” tilos mondani.
2. A gyerekek elosztása az iskolában betűző, szófoglaló, olvasó, író egymásra épülő szintek. A' gyermekek rendesen legyenek elosztva az iskolában; és kiki a' maga helyét, a' mint az írók, olvasók, szófoglalók, vagy betűzők közé tartozik pontosan megtartsa; mindaddig míg iparkodása és jó magaviselete által diszesb helyet nem érdemel; az az : míg a' betűzőből szófoglaló, ebből ismét olvasó, ebből pedig író 'stb. nem lészen. Hogy ekképen a' kisdedekben némi becsületvágy ébresztessék, és az iskolát látogató t.t. al-esperes vagy plébános urak is egy tekintettel láthassák, mellyik gyermek micsoda osztályhoz tartozik.
3. Minden iskolanapon a mester úr (nem a segédje, nem a hitvestársa!) köteles betűzést, szófoglalást, olvasást és keresztény tudományt tanítani.
4. Minden nap napi fél óra jusson írásra, nagyobbak Magyarország történetét, a „földleírást” magok írják le, mellette különféle kézírásokat olvasanak, hetente háromszor, hétfőn és pénteken + 1 nap legyen számvetés.

⁴ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105–108.

⁵ Uo. 105–108.

- Magyarország története és földleírása kedden és csütörtökön, a hittudomány és bibliai történetek bővebb magyarázatja szerdán és szombaton.
5. A helyi plébánosok határozzák meg a szünnapokat, minden héten két félnap engedtessek pihenésre.
 6. A mester felügyelete alatt nagyobb jelesebb gyermekek segíthetnek a »lelkéztetésben«.
 7. Minden iskolamester jegyezze fel az iskolába járni köteles gyermekek számát, nevüket. Hiányzásukat pontosan vezetni!
 8. Ünne- és vásárnapokon, az isteni szolgálatnál, mindennemű kyrie, vagy akármiféle diák ének – melyet magok a kántorok sem értenek – eltiltatik, és minden ének magyar nyelven fog tartatni. Hogy pedig a gyermekek e részben is szükséges oktatást nyerhessenek, délelőtti második harangozaskor mind az iskolában legyenek, és az az napi énekben gyakoroltassanak. Az énekek pedig ne színházi dalok – hanem igaz keresztény katolikus buzgóságtól ihletve, épületesek legyenek. Délután pedig a gyermekek szinte az iskolában, a hittudományból kikérdeztessenek.
 9. A számvetéssel kapcsolatban: az egyszeregyet minden nap az imádság után az egész iskola együtt elmondja. Egyébként csak az összeadást, kivonást, sokszorozási, elosztást, és a köz adás-vevésben előforduló font, köből, akó, iteze, forint, garas, krajezár, és kis pénzzel való számítást köteleztetnek csak tanítványaikkal jól megtanultatni
 10. A bibliai történetek szinte a bevett könyv szerint fognak taníttatni; mint-hogy azonban e könyvben több elme fárasztó és kevesbé hasznos kérdések is fordulnak elő –; majd a szükségesebb kérdéseket lesznek csak kötelesek gyermekeikkel megtanultatni.
 11. A betűzés, szófoglalás, olvasás a meglevő (bevett) könyvekből történik, keresztény hit-és erkölcs tudományhoz a »kis katekizmust« minden plébános majd megkapja.”⁶

2.2. „A hitoktatásban ne csak szavak, hanem példák, esetek is legyenek!”
– *A nagy-sallai alesperesi egyházi kerület rendelete*⁷

Rendek József lekéri káplán a nagy-sallai egyházi kerület rendeletét tette közzé a lapban, bemutatva az általuk kialakított tanítási rendszert, melyet a falusi elemi iskoláikban tanító mester urak számára állítottak össze. Az egyházi előírás szerint a „férfigyermek 6-7 esztendőőtől 12 éves korukig, a leánykák 10 éves

⁶ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105–108.

⁷ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 171–175.

korig kötelesek iskolába járni”.⁸ Szabályozásuk részletesebb és szigorúbb, mint a kemenesaljai alesperességé, a következőket határozták meg:⁹

1. Ha a szülő nem engedi a gyermekét iskolába járni, a világi hatóságok felé kell jelenteni.
2. Az iskolai tanítás minden nap szentmisével kezdődik; „A’ reggeli tanítás mindig a’ sz. lélek’ segítségül hívása, és egyéb imádságok (Mi atyánk, Üdvözlég, Hiszek, Isten’ tíz par., Anyaszentegyház’ öt par., Angyali üdvözlét, Hét Szentség, Hit, remény, szeretet’ indulatai’ stb.) fölváltva.”¹⁰
3. A tanítás délelőtt és délután zajlik, tanórák előtt imádkozás van.
4. A mester urak a hitoktatásban ne csak szavakat használjanak, hanem példákkal, esetekkel tanítsanak: „Ebben főügyelet lesz arra, hogy ne csak a’ szavak mondassanak, hanem az értelem is fölfogassék a’ kisdéd által, mi okért példák és esetek lesznek alkalmazandók.”¹¹
5. A magyar nyelv oktatására különösen nagy hangsúlyt fektessenek, „oktatására főképp idegen nyelvű helyeken különös gond fordíttassék. Magyar helyeken pedig a’ tiszta kimondásra legyen figyelem. A’ faluban tán szokásban lévő idegen hangú, vagy hibás mondások, elnevezések irtassanak ki, és jobbittassanak meg”.¹²
6. A tantárgyak között természet-, egészség-, mezei és gazdasági tudományoknak kell szerepelniük, s az úrbéri viszonyokról is tanítani kell.
7. Vasárnap és ünnepnapokon minden diáknak délelőtt a helyi templom istentiszteletén kell részt venni, délután pedig a litánia előtt a misén halottakat kell felmondaniuk.
8. „Az imádságban különösen arra legyen figyelem, hogy az imádság’ minden kifejezéseit értsék a’ növendékek, értelmesen tisztán kimondják, azért az otthon becsúszott hibáktól vagy szükségtelen szaporításoktól elszoktatassanak.”¹³
9. Az iskolaszoba minden bemenet előtt és kijövet után kiszellőztessék, tisztán tartassék; honnét minden, a’ gyermek’ figyelmét széleszthető tárgy vagy foglalatosság elmellőztessék. A’ tanulók fölvigyázat nélkül magokra soha ne hagyassanak, se bármilly más foglalatosságra – a’ tanulás kívül – ne kényszeríttessenek a’ mester által.”¹⁴

⁸ Uo. 171.

⁹ Uo. 171–175.

¹⁰ Uo. 172.

¹¹ Uo. 172.

¹² Uo. 173.

¹³ Uo. 174.

¹⁴ Uo. 174.

10. Külső tisztaságra ruházatban, könyveikben, írásaikban, testre nézve a' mosdás és fésülködésre példák által gyakran intessenek; egymás közt békés, barátságos, szerény társalkodásra, illendő kifejezésekre taníttassanak. Külső otthoni viseletök is őr szemmel kísértessék, 's ha valljon reggeli, esti imádságaikat rendesen végzik-e? engedelmesek-e? 'sat. kitudassék. Késő esti csavargás vagy fonóházakbani időtöltés eltiltassék. A' nép közt tán divatozó babonaságok, boszorkányságok, kísértetek 's több efféle hibás, sőt a' ker. hittel ellenkező vétkes tévedésekről fölvilágosíttassanak, és ezek' megvetésére eleve elkészíttessenek.¹⁵
11. Nagyobb szorgalom és vetélkedés' tekintetéből tanulmányaik szerint rendeztessenek, és érdemeik szerint osztályoztassanak, sőt ösztön-ébresztés végeit érdem szerint üljenek is."¹⁶
12. Minden hónap végén ismétlést követően próbatétel (számonkérés) van az addig tanult anyagból, év végén pedig nyilvános próbatétel.
13. „Iskolai büntetés legyen a' dorgálás, némelly szégyent gerjesztő fenyítés – a' testi büntetés minél ritkábban használtassék.”¹⁷

Az előírások felsorolása után az egyházi kerületi vezetés döntését is ismerteti a szerző, miszerint „a' kerületi plébános és káplán urak szinte szoros kötele-ségöknek tartják ezen rendszer' életben tartása végett az iskolákat hetenként gyakrabban meg látogatni, azt szükséges magyarázatokkal elősegíteni”.¹⁸

2.3. „Az iskolába lépéskor csináljatok a' tanítónak vagy tanítónénak tisztes bókot.” – *Iskolai törvények a népiskolák számára*¹⁹

Az 1842 áprilisában megjelent írás valójában nem törvény, hanem egy visel-kedési kódex, amit az ismeretlen szerző a diákok számára állított össze, s ami megmutatja, miképp kell az iskola előtt, az iskolában, a templomban, s mind-ezeken kívül a gyermekeknek viselkedni. Néhány érdekesség a felsorolt elvá-rások közül:

¹⁵ Uo. 174.

¹⁶ Uo. 175.

¹⁷ Uo. 175.

¹⁸ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 175.

¹⁹ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 17. sz., 268–272. és *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 18. sz., 278–280.

Viselet az iskola előtt

1. „Kést és lineát²⁰ a' tanító' nyilvános engedelme nélkül soha sem szabad iskolába vinni.
2. Jókor induljatok el hazulról, 's iskolábamenet az uton ne késedelmeskedjete, hogy a' ki szabott időn ott legyetek. Legszigorúbban tiltatik olly helyeken tartózkodni, vagy épen együtt lármázni, hol emberek csődülnek össze.”²¹

Viselet az iskolában

1. „Az iskolába lépéskor csináljatok a' tanítónak vagy tanítónénak tisztos bókot.
2. Az oktatás előtti imádságkor keljete föl, tegyéte össze kezeiteket, 's mondjátok ájtatosan utána, mi előmondatik.
3. Tanítás alatt mindig egyenesen üljete, 's kezeiteket, hacsak talán írás-, vagy számvetés- vagy más effélével nem foglalkoztok, mindig magatok előtt a' padon tartsátok.
4. Nem szabad csevegnetek, egymásnak súgnotok, vagy utánmondanatok, nem körütekintgetnetek, kezekkel motoznotok, lábakkal zörögnetek vagy csoszognotok, nem a' padokon átlépnetek, engedelem nélkül helyeteket elhagynotok, tetszés szerint majd álnotok majd ülnötök, nem a' padokat vagy helyeket abban változtatnotok.”²²
5. Meg ne próbáljátok azokat, kik nemkatholikus hitűek, ingerelni vagy kámpolni.”²³

Viselet a' templomban

1. „Templomokban, kápolnáknban 's Istennek szentelt mindennemű helyeken teljes tisztelettel 's ájtatossággal legyetek. Ne kacsingassatok könnyelműleg ide' s tova, ne menjete egyik helyről a' másikra, ne vigyete magatokkal bokrétákat vagy virágokat. Lássátok el magatokat imádságos vagy énekes könyvvel. Kerüljete mindennemű tolakodást, 's menjete,

²⁰ Linea (másutt lénea) a vonalzó korabeli neve. Többnyire fából, olykor fémből készült – valószínű, hogy a tiltás az utóbbira vonatkozott.

²¹ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 17. sz., 269.

²² Uo. 269–270.

²³ Kámpolás: régies kifejezés, kinyújtott nyelvvel történő gúnyolást, csúfolást jelentett.

hol csak lehetséges, bevégzett isteni szolgálat után a' felnőttek előtt ki, először a' fiuk azután a' lányok.”²⁴

Viselet a' templomon s iskolán kívül

1. „Az uton egymásnak az iskolában kapott pirongatások, dorgálások vagy büntetések miatt szemrehányásokat ne tegyetek, azokért egymást ki ne nevéssétek, azokról mások előtt ne szóljatok. Ne illessétek egymást csúf- vagy álnevekkel, ki ne csúfoljatok valakit gyöngébb észtehetségeiért vagy testi fogyatkozásaiért.”²⁵

S végezetül, büntetések kilátásba helyezése azoknak, akik e szabályokat nem tartják be:

2. „Teljesítsétek mindezen szabályokat örömet és pontosan. Ki ellenök vét, a' körülményekhez képest, titkos vagy nyilvános dorgálással és fenyegetéssel, tisztelethely, jel vagy szolgálat' elvesztésével, elkülönözött helyen való üléssel vagy állással, nevének a' tisztelet' könyvéből kitörlésével, szégyenhelylyel, nevének a' fekete könyvbe íratásával, vagy épen veszcsovel vagy pálcikával fenyíttetik, s ez által az erkölcsben rossz osztályt érdemel. A' megjavithatlanok az iskolából kizáratnak.”²⁶

A *Religio és Nevelés* korai lapszámaiban megjelent iskolai rendszabályok s a viselkedési kódex egyöntetűen a korabeli preszkriptív, előíró, tekintélyelvű, Feltbiger-i pedagógia elvárásait, követelményeit tükrözik. Rend és fegyelem kell, hogy uralkodjon az iskolában, a gyermekek testtartásának (egyen ülés, kéz elől a padon), viselkedésének szigorú szabályozása is azt a célt szolgálja, hogy a diákok a pedagógust kövessék, másra ne figyeljenek, egymással ne foglalkozzanak. A zsúfolt *iskolaszobák*, a nem ritkán 50–100 fős osztálylétszám meg is követelte a fegyelem betartását. Kooperációnak nyoma sincs a nevelésben, a tanulmányi előmenetel motiválásának alapvető módszere a versenyztetés; az „iparkodás és a jó magaviselet által juthatnak diszesb helyre”²⁷ a diákok. Szigorúan szabályozott mind a tantermi viselkedés, mind az iskolán kívüli

²⁴ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 18. sz., 278.

²⁵ Uo. 279–280.

²⁶ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 268–272. és *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 280.

²⁷ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105.

magatartás. Megszabott, jól körülírt a valláserkölcsei gyakorlat és viselkedés is; egyértelmű, hogy az iskola a nép hitbéli és erkölcsi nevelésének, tanításának a helye, „eszköze” mindenekfölött. Az iránymutatások megtartását az előljárók szigorúan ellenőrzik, az iskolában a heti egyházelőljárói látogatás ezt a feladatot látja el. A tanítók munkájával, megfelelő képzettségük hiányából fakadó szakszerűtlenségükkel ez időben országszerte gondok voltak. A pedagógiai tudás hiánya mellett gyakran alkalmatlan iskolaépületekben, *kényszerhelyeken* tanították a gyermekeket. A sajtó gyakori témája volt az 1830-as években az áldatlan népoktatási helyzet. A korabeli újságokban ilyen írások jelentek meg: „Rongyos az oskolaház, s rongyos benne a tanító”.²⁸ Az iskolaszobáról (tanteremről) pedig ez olvasható:

„Egy setét gőzös börtön, melybe ököl nagyságú, egy vagy két félig üvegezett félig papirossal betapasztott lyuk ereszt világot. A falnál, mint a kocsmákban, hosszú asztal, mellette pad, sőt vannak helyek, hol az iskolás gyermekek anyjoknak kis fejő vagy lábszékeit viszik ülés végett a minden pad és asztal nélkül szűkölködő iskolába. Több helységben pedig iskolaszoba sem létező, egész tél hosszában a mesteri családdal egy szobába szorítvák a gyermekek, hol föltett kalapokkal, ki- s bejáró falubeliectől gyöngö szíveikbe mérget, és nem erényt szívznak be.”²⁹

Valószínű, hogy a korabeli iskolák mindegyikére nem ez az állapot volt jellemző, ám az bizonyos, hogy sok helyütt probléma volt az oktatás minőségével, ezért érthető, hogy a fenntartók szigorú működési és módszertani szabályokat írtak elő, s betartásukat rendszeresen ellenőrizték.

A hagyományos népiskolai tanítás s a tradicionális valláserkölcsei nevelés mellett már láthatjuk a „modernizáció”, a tartalmi és didaktikai fejlődés, változás jeleit is; a nagy-sallai egyházi kerület iskoláiban a tantárgyak között már megjelentek a természet-, egészség-, mezei- és gazdasági tudományok is, s az úrbéri viszonyokról is tanítani kellett. A hitoktatás módszertana egy új elemmel bővül, a hittételek, tudásanyag száraz közlése mellett megkívántatik a tanítótól, hogy példákkal, esetek bemutatásával, elemzésével értesse meg a

²⁸ TISZAMENTI: A falusi oskola házak és tanítók állapotja, *Ismertető*, 1841., 9. sz., 129–137. In FEHÉR KATALIN: *Értelmiség és nevelés a reformkorban*, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest, 2023, 144–145.

²⁹ MAJER ISTVÁN: Korunk ügyei. Népközelítés I., *Nemzeti Újság*, 1843., 16. sz., 121–122.

diákokkal a hitigazságokat, „hogy ne csak a’ szavak mondassanak, hanem az értelem is fölfogassék a’ kiseded által”.³⁰

Az 1845. évi helytartótanácsi rendelet megjelenéséig ezek a helyi szabályozások biztosították, tették lehetővé, hogy a társadalom alacsonyabb rétegeiben – leginkább a II. Ratio Educationis által az iskolálatogatásra kötelezett jobbágygyermekek körében – meginduljon a változás, az analfabetizmus mérséklődjön, a tudás, ismeretek megszerzése által némi társadalmi mobilizáció elinduljon.

3. A NÉPISKOLÁKRA VONATKOZÓ TÖRVÉNYEK

A 19. század első felében két dokumentum jelent meg, melyek a népoktatást szabályozták; egy királyi rendelet 1845-ben s a forradalom- és szabadságharc idején az országgyűlés által tárgyalta, Eötvös József nevéhez köthető 1848. évi törvényjavaslat. A *Religio és Nevelés* hasábjain mindkettő megjelent, sőt, hozzájuk fűzött véleményeket, értelmezéseket is olvashatunk a lapban.

3.1. Magyarország elemi tanodáinak szabályai

– Magyar Királyi Helytartótanács 1845/25224. sz. rendelet

Az 1845. július 16-án kiadott királyi rendeletet őszi lapszámaiban tette közzé a *Religio és Nevelés*.³¹ A szabályozás – amit abból a célból állított össze az uralkodó, hogy a felnövekvő nemzedék „az életműködéseire és jövő pályájára sziv- és értelmileg kimiveltessék”³² – több szempontból egyedülálló. Ez az első magyar nyelvű állami iskolaügyi rendelkezés, az első olyan dokumentum, amely önálló, saját céllal rendelkező intézménynek tekinti az elemi iskolát, s az első, amely határozottan előírja az általános tankötelezettséget:

„Azon naptól fogva, mellyen valamely községben alsó elemi tanodák rendesen felállítottak, azokbai járás minden ott található 6, legfőbb 7 esztendőös fi- és leánygyermekekre nézve egészen 12 éves korukig, hacsak magán fölhatalmazott tanító által külön nem oktattatnak, kötelesség. Ha ezen kötelesség elmulasztá-

³⁰ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 172.

³¹ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307–311. és 1845. 11. 16., 40. sz., 316–319.

³² Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307.

tik, a család felelősség, illetőleg maga útján megszabandó pénzbeli büntetés alá vonatik”³³

A szabályzat szerint kéttagozatú alsó elemi és háromtagozatú felső elemi iskolákat kell felállítani. Különös értéke a rendeletnek, hogy egységes, származástól, vagyoni helyzettől független alapfokú oktatást kívánt bevezetni. „Az alsó elemi tanodák főcélra, tárgyra, vagyis tanulmányokra, rendre és fokozatra nézve egyenlők, akár falusiak, akár városiak, akár magánosan, akár a felsőbbiekkel kapcsolatban legyenek.”³⁴ Szigorúan meghatározott a tanítók létszáma, „Minden alsó elemi tanodának legalább egy tanítója van. Ha a tanulók száma százat fölül halad, s a községben erős tehetség van, a tanító mellé egy vagy ha a tanulók száma 200-ra is felmen — két segédtanító rendeltetik.”³⁵ A keresztény hitvallást (hittant) az alsó elemiben az egyházi tanító oktathatja, a felsőbb osztályokban azonban csak a helyi lelkész vagy a segédje. Teljesen új az iskolaügy történetében, hogy ezután már csak megfelelő képzettséggel rendelkező tanítót lehet alkalmazni az iskolákban:

„Ezután senki egybegyűjt fi- vagy leánygyermekeket azon tanulmányokban, mellyek az elemi tanodák körébe tartoznak, nem taníthat, hacsak képzettségéről eleve az illető eljáráságtól oklevelet 's próbatétről bizonyítványt nem nyert, 's felsőbb helyről fölhatalmazva nincs. Ki ezen rendelet ellen vét, rendőrségi fegyelem alá esik.”³⁶

A falusi iskolákban engedélyezi a rendelet, hogy a tanítás *anyai nyelven* történjen, másutt azonban magyar nyelven kell oktatni. Dicséretes, hogy a szabályzat előírja a lányok azonos színvonalú tanítását, ugyanakkor szorgalmazza a nemek szerinti külön oktatást, lehetőség szerint női tanodák felállítását, közös iskolában teljes elkülönítésüket, ha másként nem, külön padokba ültetésüket. A lányok számára a tananyagban tartalmaznia kell a „nőnemi munkákat (u. m. kertmivelés, különféle főzelékek 's hüvelyes vetemények” termesztése, és épen tartása, baromfi-nevelés , sertések' hizlalása, tehenekkel bánás, kósvaj és sajt-készítés, len- és kender-termesztés, fonás, szövés, vászonfehérítés, fehér-ruha varrás, mosás, minden háznemiek s bútorok' tisztán tartása, liszt-keze-

³³ Uo. 307.

³⁴ Uo. 307.

³⁵ Uo. 307.

³⁶ Uo. 308.

lés, kenyér-sütés, főzés, gyertyamártás vagy öntés, szappan-főzés, eczetkészítés 'stb.) a' sors és állapot' szükségéhez képest, továbbá a' sz. énekek' illedelmes és szerény hangulattal gyakorlatát" is.³⁷ A korábbi gyakorlathoz képest a rendelet által változik a tanítási szünetek napja, „vasárnapokon és parancsolt ünnepeken, a' nagyhét' három utolsó napjain, országos- és helység egyház-bucsuin 's könyörgések' napjain, és karácson előtti napon, sem az alsó, sem a' felső elemi tanodákban rendes tanítás nem tartatik”.³⁸ Alapvető változást hozott a hazai iskolaügyben az új felügyeleti szervek kijelölése, miszerint Magyarországon minden iskola és tanító fölött a főfelügyeleti jogot a királyi fölség nevében a Királyi Helytartótanács gyakorolja, meghagyva a megyés püspököknek tulajdon megyéikben a keresztény hitvallás oktatásának a felügyeletét. A rendelet előírta a tankerületek létrehozását, az oktatási hierarchia ennek megfelelő kiépítését; a tankerületi, tartományi főigazgatók alatt dolgoztak a kerületi tanodai felügyelők, akik a helybéli iskolákban folyó munkát ellenőrizték. Részletesen szabályozta a tanítás tartalmát, módszereit, az iskolaév rendjét, az iskola- és tanítófenntartás költségeit, azoknak fedezetét (elsősorban a község feladata mindezek biztosítása, ám erősen támaszkodnak a kegyúr, pártfogó, püspök, esperes, földesúr támogatására), a tanítók nyugdíját (30 év *hív és buzgó szolgálat* után).

A királyi rendelet közzétételét – bár csak négy hónap elteltével – a *Religio és Nevelés* is fontosnak tartotta, a szerkesztői indok szerint:

„Nemcsak a' tárgy' fontossága birván erre bennünket, hanem az arrai tekintet is, hogy a' népnevelést és elemi oktatást illetőleg e' lapokban közlendő cikkek és tudósítások, amennyiben az itt foglalt rendeletekre vonatkoznának, vagy ezekre alapítvák, azok előtt is érthetők legyenek, kiknek ama legfelsőbb helyről kiadott rendelet egyenes és közvetlen úton nem jutott tudomásul. Az ilyenek száma pedig honunkban, s t. olvasóközönségünkben is igen nagy.”³⁹

A laphoz beérkező olvasói levelekből kitűnik, hogy az alesperességi gyűléseken téma volt az új oktatási rendelet. A Liptó alsó-kerületi alesperesség papságának Rozenbergben tartott gyűlésén már szeptemberben tárgyalták az „uj iskolai rendszer' behozatalát”,⁴⁰ egy másik levél pedig arról ad hírt, hogy Tatán, ok-

³⁷ Uo. 310.

³⁸ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 16., 40. sz., 316.

³⁹ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307.

⁴⁰ I. .. VÁN: Megyei közlés Liptóból, sept' 26-kán, *Religio és Nevelés*, 1845. 10. 19., 32. sz., 254.

tóber 12-én a tanévnyitón az igazgató úr a tanodai törvényeket „kinyilvánította”.⁴¹

Beély Fidél⁴² – a korábbi fejezetben már bemutatott szerző – a lap decemberi számaiban a népiskolai tanulmányokról ír részletesen, utalva az új rendeletben előírt tartalmakra, módszerekre is. Írásában megállapítja, hogy „a pór nép, az újabb országgyűlési törvények által nem csak nagyobb polgárálladalmi jelentőséget nyert, hanem sajátlagos méltóságának érdemlett elismerése és méltánylatában is részesült”.⁴³ Miközben részletesen tárgyalja a kötelező új tanítási tartalmakat, elismétli vélekedését a népiskola szerepéről: „a népiskolának feladatai csak ezekben öszpontosulhatnak, hogy tudnillik: 1-szor: növendékeit jámbor és erkölcsös keresztényekké; 2-szor: értelmes és okos polgárokká; ’s 3-szor: megelégedett és ügyes szántóvető emberekké nevelje, készítse és képezze”.⁴⁴ S mint ahogy több alkalommal kifejtette, itt is szükségesnek tartja felhívni a figyelmet a *pórállapotot* szem előtt tartó oktatási határookra: „sajnos, hogy sokan, miként a fáknál, úgy az embereknél is, alkalmazhatni vélik az oltás’ és egyesítés’ rendszerét; ezt többen meg is kísértvén, ’s a’ legvadabb fágba is nemes csemetét oltván, vagy azzal egyesítvén; jóllehet a’ mivelés’ e’ mesterkéltszöközőnek daczára sem akart az gyakran egyesülni; ’s ha egyesült is, vagy az oltás megfogamzott is, a’ nem sokára gyorsan fakadó ’s növekvő vastag daganat eléggé megmutatá, hogy a’ természetten erőszak követteték el. Az egyes tanulmányi tárgyakból annak okáért csak annyit leend szabad az egyéniség’ tekintetbe-vétele mellett előadni, mennyit a’ pórállapot igényel.”⁴⁵

3.2. Eötvös József 1848-as népoktatási törvényjavaslata

Báró Eötvös József író, jogász, országgyűlési képviselő, az első magyar független és felelős kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1848 júliusában terjesztette fel az országgyűlésnek az elemi oktatás megreformálásáról szóló ja-

⁴¹ N. N.: Iskolaügy, *Religio és Nevelés*, 1845. 10. 26., 34. sz., 269.

⁴² BEÉLY (később Briedl) FIDÉL Benedek-rendi szerzetes, a bakonybéli bencés tanárképzés meghatározó alakja, a neveléstudományi stúdiumok tanára volt, 1841–1848 között a folyóirat állandó, pedagógiai témákban legtermékenyebb szerzője.

⁴³ BEÉLY FIDÉL: Elfogulatlan nézetek a” népiskolai tanulmányokról; különös tekintettel a” népiskolának minél hamarább és fokonzint eszközölhető, czélszerű emelkedése, és sikeres haladására, *Religio és Nevelés*, 1845. 12. 4., 45. sz., 353.

⁴⁴ Uo. 354.

⁴⁵ Uo. 356.

vaslatát. Az általa benyújtott, majd augusztus 12-én tárgyalta törvény az első olyan tervezet, amely kevésbé az oktatás tartalmát, inkább a népoktatás kereteit, elveit határozta meg. Az országgyűlés által korábban, 1848. március 31-én elfogadott vallásügyi törvény már kimondta, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szüksége közálladalmi költségek által fedeztessék”.⁴⁶ Ez azt jelentette, hogy megszűnik a népoktatás még meglévő feudális jellege, az iskolák működését, fenntartását közadóból kell biztosítani, s minden gyermek számára ingyenes és kötelező az oktatás. Eötvös törvényjavaslata – az iskolák egyházakról való leválasztásán túl – az ún. köziskolák, azaz vallási hovatartozástól független, közös iskolák létrehozását is előírta. Egyházi iskolát csak azokon a településeken lehet fenntartani, ahol az azonos felekezethez tartozó iskolaköteles gyermekek száma eléri az ötvenet. A javaslat azt is egyértelművé tette, hogy a valláserkölcsei oktatás többé már nem kötelező iskolai tantárgy.

Eötvös József törvényjavaslatai a katolikus egyházban érthetően értetlen-séget, felháborodást, ellenállást, heves reakciókat váltottak ki, egyértelműen az egyház elleni támadásnak ítélték azokat. A *Religio és Nevelés* 1848. júliusi lapszámaiban sorra jelentek meg a javaslatot bíráló, az egyháznak a nevelésben betöltött egyedülálló szerepét hangsúlyozó, a közös iskolák létét alapjaiban elutasító írások. A miniszter július 24-én terjesztette az országgyűlés elé a törvénytervezetet, s az újságban már 25-én megjelentek az első tiltakozó írások,⁴⁷ s a teljes törvényjavaslat is közlésre került.⁴⁸ Frecska Alajos ferences szerzetes,

⁴⁶ DR. ZSILINSZKY MIHÁLY: *Az 1848-iki vallásügyi törvényzikk története*, A Luthertársaság Ev. Könyvkereskedés Bizománya, Budapest, 1908, 28.

⁴⁷ Eötvös József törvényjavaslatai ekkor már közismertek voltak, előzetes véleményezésre, javaslattételre a fenntartóknak kiküldte a minisztérium, azok megtárgyalása céljából 1848. július 25-én Pesten országos tanítógyűlést is tartottak, ahol a beterjesztendő tervek vitatták meg a „hon egyetemes tanítói-nevelői”. Ezen a gyűlésen nagyon kevés katolikus jelent meg, az esztergomi érseki tanítóképző igazgatóján, Majer Istvánon kívül egyetlen más katolikus intézmény sem képviseltette magát. A tudós paptanár, a népnevelés elkötelezett híve és szolgálója később részletesen beszámolt az újság hasábjain a gyűlésen történekről, a miniszterhez készített petíció tartalmáról, s szomorúan jegyezte meg: „Fájdalommal kell bevallani, hogy az elemi tanítói osztály, (minden vallásbeli) nyíltan és erőiesen kelt ki az egyháziak’ eddigi igazgatása ellen, ’s nagy többséggel arra szavaztak, hogy első fokú igazgatójuk egy helybeli tanodai tanács legyen, mellyben a’ lelkész csak úgy foglaljon helyet, ha a’ nép’ bizalmát bírja.” Majer István: Tanítók’ gyűlése, *Religio és Nevelés*, 1848. 08. 01., 14. sz., 110–111.

⁴⁸ N. N.: Ministeri törvényjavaslat, az elemi oktatásról, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 27., 12. sz., 93–94.

teológiai tanár – a valláserkölcsei oktatás s vele együtt a klérus tervezett háttérbe szorítására reagálva – így írt:

„Voltak idők, midőn a' magyar papság, mint a' nép' millióinak lelki öre, 's az üdvösség' utján vezetője, védangyalként, 's mintegy hitelteli nemző állott hivei között, és atyai szózata soha sem volt hatás nélkül. De fájdalom ezen idők fölött, mint látszik, épen most készül elrepülni az enyészet' angyala, 's a' magyar clerus, népe' irányában, minden tekintélytől megfosztatni czéloztatik.”⁴⁹

A levelezési rovat is több beérkezett írást közölt, köztük egy iskolai tanács tagjáét, aki így érvelt a teljes katolikus oktatás, nevelés mellett, s a *közálladalmi iskolák* ellen: „A' vallásos nevelés nem pár órára szorított katechisatióban áll; 's olly tanodában, hol a' tanítók rationalismushoz szítnak, a' tanítmányokra a' vallásnak semmi befolyása, 's az egyház nullifikáltatott. – Ekkor, ha hetenkint tiz órai leczkék tartatnak is a' hittanból, a' positiv keresztény hit' szelleme, sem világítani, sem melegíteni nem foghat.”⁵⁰ K monogram aláírással cikksorozatot⁵¹ közölt a lap *Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében* címmel; a négy egymást követő lapszámban megjelenő írás az egyház elleni támadásokat rója fel, bizonyítani igyekszik a valláserkölcsei nevelés jogát, méltatlannak ítéli a hitoktatás kirekesztését a kötelező tantárgyak közül, s határozottan tiltakozik a köziskolák létesítése ellen. A szerző szerint, miközben az egyház csak a kötelességét teljesíti, „nevelési monopolium vettetik szemére”:⁵² „A' keresztény egyházhoz, mint gondviselésileg arra rendelt és képesített elemhez tartozik tehát: az ember' eredetét és rendeltetését kijelölni, és ez által az összes ismereteknek mintegy alapját megvetni, 's egyedül helyes irányukat kijelölni. Ez az egyház' joga és kötelessége, mellyet annál féltékenyenbbben őriz, és gondosabban teljesít.”⁵³ Vagy, ahogy később írja: „az egyháznak joga és kötelessége a' szellemi nevelés és oktatásnak nem csak alapját megvetni, hanem a' növendékek' szelleme és lelkülete fölött őrködni is: joga és kötelessége egyszersmind, a' növendékek'

⁴⁹ FRECSKA ALAJOS: Visszhang a' vallás bérceiről, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 81.

⁵⁰ KOVÁCS JÓZSEF: Nyílt levelezés, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 86.

⁵¹ K: Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 23., 10. sz., 75–76., 1848. 07. 25., 11. sz., 80–82., 1848. 07. 27., 12. sz., 90–92., 1848. 07. 30., 13. sz., 99–101.

⁵² K: Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 82.

⁵³ Uo. 83.

összes kiképzését is szemmel tartani, nehogy az keresztény-ellenes irányt vegyen”.⁵⁴

Az egyháznak tehát joga van az összes ismeretet keresztény, sőt, katolikus szemszögből tanítani. Jól érti a cikkíró, hogy a diákok valláserkölcsei nevelése azáltal, hogy a hitoktatás kikerült a kötelező tantárgyak közül, komoly kárt szenved; „Itt a’ vallás, habár az iskolák’ tervezetében első helyen említettik is, gyakorlatilag a’ zene-, rajz-, szépírási’ kategóriájába helyeztetik. Itt a’ valódi igaz viszony fölforgattatik; a’ világi tudományok’ főkéllékké, a’ vallási ismeretek csak mellékesekké tételnek.”⁵⁵ Egyértelmű, hogy a közös iskolákról írt véleménye az egész katolikus klérus álláspontját is képviseli: „Mi katholicusok közös iskolákban nem bízunk, nekünk koczka játék nem kell. Mi katholicus, tisztán kath. iskolákat követelünk, melyekben magunk rendelkezessünk a’ szellem fölött. Tőlünk, egyedül tőlünk függjön a’ tanítók’ kinevezése, idegen elem’ befolyása nélkül.”⁵⁶ S bizonyos, hogy a vallás-és közoktatásügyi minisztérium terve miatt nem csak a szerző vélekedett így: „nekünk a’ felelős ministerium nem szabadságot hozott, hanem zsarnokságot!”⁵⁷

Eötvös József felterjesztett törvényjavaslatát 1848. augusztus 12-én vette napirendre az országgyűlés felsőháza, ám hosszas vitatkozás után arra jutottak, hogy nem időszerű most a tárgyalása, majd békésebb időben foglalkoznak részletesen a tervezettel. Eötvös József szeptemberben lemondott miniszteri posztjáról, a kiegyezés utáni Andrássy-kormányban azonban – ismét vallás- és közoktatási miniszterként – erre a törvényjavaslatára is alapozva alkotta meg a népiskolai közoktatásról szóló törvényt (1868. 38. tc.).

4. KORABELI „ERASMUS-PROGRAM”

A *peregrinatio*, „*peregrinatio academica*”, azaz az egyetemjárás, hallgatók külföldi egyetemeken tanulása hosszabb-rövidebb ideig, majd hazatérésük az anyaintézménybe, s megszerzett tudásuk, ismereteik átadása az itthoniaknak, már a 14–15. századtól, az első magyar egyetemek megalapításától kezdve gyakorlat a hazai felsőoktatásban. A magyarországi diákok peregrinációs célpontjai

⁵⁴ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 30., 13. sz., 101.

⁵⁵ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 84.

⁵⁶ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 27., 12. sz., 91.

⁵⁷ Uo.

Párizs, Bologna, Prága, Bécs, Oxford nagyhírű univerzitásai voltak, korabeli feljegyzések szerint például a krakkói egyetem mellett külön *bursa* (tanulók-ház)⁵⁸ is működött a magyar diákok számára. A 16. századtól a református diákok főképp Németországba, különösen Heidelbergbe, Wittenbergbe, illetve Hollandiába, Angliába mentek tanulmányutakra. Az oktatók egyetemjárását illetően gyakorlat volt híres professzorok meghívása egy-egy szemeszterre, kurzusra, ám csoportos tanulmányútjuk ismeretlen volt, még a 19. században sem fordult elő.⁵⁹ Épp ezért is érdekes, hogy az 1840-es években a tanítóképzők (mesterképzők, praeparandiák) tanárait külföldi egyetemjárásra kötelező, illetve buzdító királyi és minisztériumi előírások, felszólítások jelentek meg.

A *Religio és Nevelés* 1841–1848 között kiadott lapszámaiban két alkalommal közölt felhívást külföldi egyetemjárásra; az elsőt 1845-ben az uralkodó adta ki, a másik pályázati lehetőséget pedig 1848-ban Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter. Míg az első felhívás „utóéletéről” semmit nem tudunk, a közlésén kívül a lap egyetlen számában sem olvassunk reakciókat, véleményeket vele kapcsolatban, s közzététele is pozitív hangnemű, addig a miniszter által kiadott felhívás – némiképp megértve a fentebb olvasottak, s a történelmi helyzet alapján – heves indulatokat váltott ki, néhány felháborodott állásfoglalást a lapban is olvashatunk.

4.1. Hazánkbeli mesterképzők' utaztatása

A lap 1845. augusztus eleji számában, az *Egyházi tudósítások* rovatban olvashatjuk: „Örömmel jelenthetjük, mikép ő cs. ap. kir. főltségének f. évi julius 12-én kelt legfelsőbb határozatánál fogva az országban létező mindöt mesterképző-intézet' tanítói még e' f. évi iskolai szünet közben egy hónapra négy pengő forintnyi napi díjjal a' mesterképző-intézetek' meglátogatása végett Bajorországba utazandnak.”⁶⁰ A tanulmányút ténye – mint látjuk – már eldöntött, ez esetben szó sincs pályázati lehetőségről. A kötelező egyetemjárás az ekkor működő öt tanítóképző (mesterképző) intézet – Pest, Szeged, Miskolc,

⁵⁸ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: A magyar értelmiség historiográfiája, szerepe a történelem során, in uő: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*, Gondolat, Budapest, 2012. 69.

⁵⁹ A peregrinatio világszerte ismert és bevett gyakorlatát továbbgondolva alkotta meg az Európai Unió 1987-ben Erasmus néven az Unió országaiban a felsőoktatási csereprogramját a diákok részére, majd 2014-ben az Erasmus+ programot, amely szélesítette a résztvevők körét, többek között a felsőoktatásban oktatók számára is lehetővé téve az egyetemjárást.

⁶⁰ N. N.: Hazánkbeli képzők utaztatása, *Religio és Nevelés*, 1845. 08. 03., 10. sz., 79.

Érsekújvár, Kanizsa – tanárait érintette, akik augusztus 2–3-án el is utaztak Bajorországba,⁶¹ hogy tanulmányozzák az ottani mesterképző iskolák felépítését, működését, módszertanát. Az előírás szerint „az utazás’ eredményéről ’s a’ szerzett tapasztalásokról”⁶² a m. kir. Helytartótanácsnak írásbeli jelentést kellett benyújtani.

A lap további számaiban az *utaztatással* kapcsolatban semmilyen megjegyzést, véleményt, de még erre való hivatkozást sem olvashatunk. A pár évvel később, az első magyar független és felelős kormány vallás- és közoktatásügyi minisztériuma által kiadott felhívás azonban heves indulatokat váltott ki a katolikus nevelésügy, az egyház képviselőiből.

4.2. Poroszországba ... a’ némethoni protestantismus központjába...?

A *Religio és Nevelés* egyik 1848. májusi száma az *Egyházi tudósítások* rovatban egy rövid, minisztériumból érkezett, s B. Eötvös József aláírásával hitelesített hírt tett közzé:

„Népnevelésünk’ sikerére és jobb lábra állítására megkívántatik, hogy hazánk minél előbb és minél több oly tanító-képezdével bírjon, melyeket a’ maga helyén, elegendő idő alatt, ’s jól képzett tanárok vezessenek. Szükségesnek tartom azért, tizenkét önként vállalkozó egyént, valláskülönbség nélkül, a’ porosz tanító-képezdébe két évre közöltségen kiküldeni, kik ottan szerzendő ismereteiket’ s ügyességeket a’ hazában, mint képezdei tanárok alkalmazhassák, és népnevelésünk’ fölvirágzásának magvai lehessenek. E’ végett hazánk’ bármely vallású ifjai, kik e’ pályára hivatással és hajlammal birnak, fölszólíltatnak, hogy kormányosztályomnál szándékaikat írásban jelentsék ki, ’s bizonyítványaikat irodámban Budán az országháznál, I. évi junius’ 30-kig bérmentesen adják be.”⁶³

A pályázatra mindazon erkölcsös, vallásos ifjak jelentkezhettek, akik legalább már a filozófiai tanulmányaikon túl voltak, s abból jelesre vizsgáztak, továbbá magyar és német nyelven beszéltek. Előnyt jelentett, ha valaki rendelkezett nevelési gyakorlattal, illetve más nyelvet is bírt.

⁶¹ Hazánkban júliusban ért véget a mesterképzőkben a tanév, Bajorországban azonban egy hónappal tovább tartott.

⁶² N. N.: Hazánkbeli mesterképzők utaztatása, *Religio és Nevelés*, 1845. 08. 03., 10. sz., 79.

⁶³ N. N.: Hivatalos tudósítások a’ vallás- és közoktatási ministeriumtól, *Religio és Nevelés*, 1848. 05. 14., 39. sz., 335.

A Batthyány-kormány népoktatásért felelős vallás- és közoktatásügyi minisztere kétségtelenül a legjobb szándéktól – a hazai népoktatás színvonalának emelése érdekében – vezérelve adta ki felhívását, ám a pályázati lehetőség több okból sem nyerte el a katolikus népoktatás felelőseinek tetszését, sőt, ellenállást, felháborodást váltott ki. 1848. május 28-án a lap főoldalán jelent meg *Nyilatkozat a vallás- és közoktatási ministeriumnak majus 8-dikán kelt hivatalos tudósítása iránt*⁶⁴ címmel egy részletes állásfoglalás azzal kapcsolatban, hogy miképp vélekedik a katolikus oktatásügy a felhívásról. A szerzőként jelölt D monogram nagy valószínűséggel Danielik János bölcseletdoktor, későbbi pristina püspököt, egri kanonokot rejt, aki rendszeres írója, majd 1849-től tulajdonosa is a lapnak. A tudós paptanár elsőként azt panaszolja fel a miniszteri pályázattal szemben, hogy annak kiadásakor a katolikus szempontokat mellőzték. Hogy is lehet azt gondolni, hogy katolikus tanítójelölteket Poroszországba, a protestantizmus fellegvárába küldjék tanulni?! Ezen túl is, Poroszország erkölcsi, politikai, szociális szempontból sem megfelelő képzőhely – s röviden utal a szerző az ország állapotára, közerkölcsi problémáira. Felpanaszolja azt is, hogy a katolikus vélekedést teljesen figyelmen kívül hagyó felhívás ismételten azt bizonyítja, hogy a kormány a gyámja alá akarja vonni az egyházat, a katolikus iskolákat, holott Magyarország lakosságának többsége katolikus. Azt javasolja a minisztériumnak, hogy „küldje tehát a kormány a képezendő tanárfakat, a hova jónak látja, de egyszersmind a nevelés és oktatás szabadságát számunkra is biztosítsa; hogy tudnillik, nevelő s tanuló-intézeteket anynyit és ott, a mennyit és a hol nekünk tetszik, valamint az álladalom s minden más vallású felekezetek, úgy mi is állíthassunk”.⁶⁵ A katolikus oktatásügy vezetői részről tehát teljes elutasítás fogadta a miniszteri pályázatot, ám ennek ellenére óriási érdeklődés kísérte a felhívást, a júliusban megjelent hivatalos jelentés szerint⁶⁶ a tizenkét helyre százkilencvenhatan adták be a jelentkezésüket. A nagy érdeklődésre tekintettel ezért egyrészt bővítették a kiutazók létszámát tizenhat főre, másrészt a minisztérium megígérte, hogy a jelentkezők mind feladatot kapnak majd a minisztériumtól. A báró Eötvös József aláírásával megjelent írás részletesen felsorolja tizenöt sikeres pályázó nevét és státusát. Igen sokszínű lett a kiutazásra jelentkezők csoportja – három helvét hitvallású, egy unitárius, egy görög egyesült és két görög nem egyesült, két ágostai hitvallású, négy római ka-

⁶⁴ D.: Nyilatkozat a vallás- és közoktatási ministeriumnak majus 8-dikán kelt hivatalos tudósítása iránt, *Religio és Nevelés*, 1848. 05. 28., 42. sz., 361–363.

⁶⁵ Uo. 362.

⁶⁶ Ministeri rendelet / Egyházi tudósítások, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 23., 10. sz., 77.

tolikus, egy római katolikus áldozópap, s egy izraelita (ki mint rabbi két helyen alapított népiskolát) nyerte meg a pályázatot. Mind gyakorlott pedagógusok voltak, magán- vagy köztanítók, nevelők, több éves tanítói tapasztalattal.

Egészen bizonyos, hogy a sikeres pályázók közül senki nem utazott Poroszországba – a forradalom eseményei elsöpörték a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, Eötvös József szeptemberben külföldre távozott, s a levert forradalmat követő megtorlás éveiben az egyetemjárásnak, külföldi tanulmányútnak még a lehetősége is szertefoszlott.

A *Religio és Nevelés* hasábjain megjelent, a miniszter felhívásaira írt reakciók számunkra a katolikus nevelésügy, a katolikus nevelésideológia 19. századi harcát mutatják a kialakuló új státusszal szemben, a katolikus oktatás és nevelés elvesztésének félelmét, a hitoktatás másodrendűvé válásának megélését.

5. 19. SZÁZADI ISKOLAI REKREÁCIÓ
„MULASS NÖVENDEKEIDDEL KERESZTÉNYSZERŰLEG,
S ŐK ÍGY MULATNI MEGSZOKNAK...”⁶⁷

A 19. századi hazai pedagógia gyakorlatára, szemléletére, módszertanára – Európa legtöbb országához hasonlóan – a korábban már említett porosz nevelés-oktatás volt jellemző, kívánt és elfogadott. Mint később látni fogjuk, az „újító nevelés” s azok képviselői – Jean-Jacques Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi, Johann Bernhard Basedow és társaik –, akiket a reformpedagógia, a gyermekközpontú pedagógia előfutárainak tekintünk, a *Religio és Nevelés* hasábjain kizárólag elrettentésképpen jelentek meg, az újságban rendszeresen publikáló neves katolikus nevelési szakértők mind negatív jelzőkkel illették tanaikat, de még személyüket is,⁶⁸ s nézeteik merőben ellentétesek, mint az idézett újítók nevelési elvei. 1845 decemberében Beély Fidél – a porosz nevelés-oktatás elkötelezett híve – hosszas tanulmányában, melyben többek között a népiskolai fenytésről is szól, így ír: „átalában nem árt, sőt igen czél-szerű, ha az iskolában a külvisélet némi színezetét viseli a katonai szabályok

⁶⁷ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41.

⁶⁸ N. N.: Elméletek Pestalozzi és nevelési rendszere fölött, *Religio és Nevelés*, 1846. 01. 22., 7. sz., 49–52., 1846. 01. 25., 8. sz., 57–60., 1846. 02. 26., 17. sz., 129–133.

és szigorúságnak”.⁶⁹ Az ehhez hasonló, az általánosan elfogadott vélekedést és gyakorlatot tükröző írások között ezért is üdítő egy másik neveléstudós, Majer István – az esztergomi mesterképző-intézet vezető tanárának – 1846 júliusában megjelent publikációja, ami a diákok szabadidejének eltöltésével, mulatságával foglalkozik.⁷⁰ A neves paptanár előbb megindokolja a témával való foglalkozása okait: „figyelemmel kísérve iskoláinkat (felső-, közép- és alsó-tanodáinkat egyaránt), fájdalommal vehetni észre, hogy a’ növendék-ifjúság’ fölépülésére, szünnapjaira, mulatságaira kevés, ugyszólván semmi gond sem fordittatik; (tisztelet a’ kivételnek!) mintha az a’ tanoda’ falain kívül, az igazgató és tanárok’ gondviselése alá többé már nem is tartoznék”,⁷¹ majd meg is indokolja, hogy miért szükséges megszervezni az ifjúság szabadidő-eltöltését; az ifjak ugyanis „természeti hajlamuknál fogva mulatság után vágyván, ezt önféjüleg kénytelenek kigondolni, ’s illy idétlenségeiket féktelenül űzik, sokszor legnagyobb kárukra”.⁷² Írásában rámutat az iskolai foglalkozások merevségére, azok visszás hatásaira is, „az ifjúság az iskolázást megunja, elunja a’ sok ülést és egyhangúságot; ’s ez természetes. Elunja a’ sok perpatvart; ’s ez is természetes. Ohajtatai, résztvevő szívet, és édes mulatságokat, mellyek tőle az iskolában megtagadtattak; s ez ismét természetes”.⁷³ Azt javasolja a tanítóknak, úgy oktassanak, hogy a diákok „ne csak ülni, hallgatni, fölmondani,⁷⁴ hanem élni is tanuljanak; s bennünk ne csak a mogorva parancsnokokat, hanem az emberséges ifjúság-barátokat is tisztelve szeressék, ’s következőleg tisztelt tanításainkat bizonyosabban kövessék is”.⁷⁵ Véleménye szerint veszélyes, ha az ifjak magukra maradnak, mert *ébredező szívük szeszélyes utakra viszi őket, sőt elcsábíttatnak a rosszra*. Ezért azt ajánlja minden nevelőnek, hogy mulasson együtt a növendékeivel, így azok megtanulják, hogyan kell, hogyan lehet keresztényként eltölteni a szabadidőt:

⁶⁹ BEÉLY FIDÉL: Elfogulatlan nézetek a’ népiskolai tanulmányokról, különös tekintettel a’ népiskolának minél hamarább és fokonzint eszközölhető, czélszerű emelkedése és sikeres haladására, *Religio és Nevelés*, 1845. 12. 11., 47. sz. 372.

⁷⁰ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41–44., 1846. 07. 23., 7. sz., 49–53.

⁷¹ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41.

⁷² Uo. 41.

⁷³ Uo. 43.

⁷⁴ Ez egyértelmű utalás a hazai iskolákban alkalmazott Felbiger-i normaiskolai módszerekre!

⁷⁵ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 43.

„A' tanár ne csak ajánljon növendékeinek iskolán kívüli illedelmet, játékokat, s ne csak biztassa munka utáni szép és kedves multságokra; hanem amikor telik tőle, szünnapokon, mint egy jó atya gyermekeivel, menjen is ki velük sétálni, kövesse őket és vezesse májusi illő vigságokra, laptázásra⁷⁶, versenyfutásra; legyen útmutató benne, hogy szavalni, dalolni, csigázni, úszni, vivni (az újonnan fölélesztetni kezdett turnirozást⁷⁷ értem és javaslom, tudjanak; szóval, menjen velök játszani és mulatni, rendeltetésig mindeneknek mindene lévén; s olykor az áldozatoktól sem vonakodván.”⁷⁸

Tanulmánya második részében a szerző további gyakorlati tanácsokat ad a diákok keresztényszerű „recreatiójára; zene-próbák, télen a fagyottakkali'bánásmód,⁷⁹ kisebb-nagyobb utazásokban tapasztalatgyűjtés, túrázás, »szívképző« színdarabok előadása, tanítás (növénytan) a szabadban...”⁸⁰ Az épületes színjátszás ajánlása során utal a híres jezsuita iskoladrámákra, s említést tesz saját színdarabjáról⁸¹ is, miközben részletesen elemzi egy esztergomi iskola növendékeinek „keresztényszerű fölépülését”.

Ez az újfajta szemlélet, a tanítók figyelmének felhívása mindezekre, új hang a szigorú, tekintélyelvű oktatást-nevelést megkívánó korabeli katolikus nevelésideológiában, pontosabban annak a *Religio és Nevelés* lapszámainak 1841–1848 között megjelent írásaiban.

6. ÖSSZEGZÉS

Tanulmány sorozatom e második fejezetében az 1841–1848 között a népiskolákra vonatkozóan kiadott helyi rendeleteket, törvénytervezetet ismertettem; a központi szabályozás hiányában megalkotott, egymástól némiképp eltérő egyházi kerületi határozatokat, az 1845-ben megszületett helytartótanácsi

⁷⁶ Laptázás = labdázás, valószínűleg métázást jelentett.

⁷⁷ Turnirozás = verseny, torna (das Turnier = verseny, torna, megmérettetés).

⁷⁸ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 43.

⁷⁹ Valószínű, hogy itt téli játékokra (szánkózás, hógolyózás, korcsolyázás, sélés) gondol a szerző.

⁸⁰ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 23., 7. sz., 49.

⁸¹ MAJER ISTVÁN: *Színdarabok ifjúság számára*, Örüljünk az életnek, Pest, Emich Gusztáv, 1846.

rendeletet s Eötvös József 1848-ban összeállított népoktatási törvényjavaslatát tárgyaltuk részletesebben. A korabeli nevelésideológiai sajátosságok mellett bemutattam a katolikus egyház, a katolikus nevelésügy vezető képviselőinek a *Religio és Nevelés* lapszámaiban megjelentett, e rendeletekre, törvénytervezetre s a liberális eszmék terjedése következtében a katolikus oktatás-nevelés státusát megkérdőjelező, annak a népoktatásban betöltött vezető szerepét elvető intézkedésekre adott válaszait.

Tanulmányoztunk egy 1842-ben kiadott viselkedési kódexet, melyben a korabeli porosz oktatás, nevelés sikerét is biztosító, a diákok magatartására vonatkozó előírásokat ismertünk meg. A kódex által különleges betekintést nyerhettünk a korabeli katolikus népnevelés, iskolai élet világába, melyet csupán a rendeletekből, határozatokból nem ismerhettünk volna meg. Érdekességként két korabeli „Erasmus-program” történetét is megvizsgáltuk.

Konklúzióként ismét megállapítható, hogy a kor nevelésideológiájában a normatív, preszkriptív szemlélet az uralkodó, ugyanakkor kezd megjelenni a katolikus pedagógiában egy gyermekközpontú, a diákok szükségleteit s a modern tudományos igényeket is figyelembe vevő szemlélet, módszertan is. A *Religio és Nevelés* 1848. évi lapszámaiban a forradalmi változásokra, a liberális eszmék terjedésére – különösen azoknak a népoktatásra, valláserkölcsi nevelésre gyakorolt hatására, az egyháztól és felekezetektől független új magyar közoktatási rendszer kialakítására – adott katolikus egyházi reakciókat, s azok okait is megismertük.

A sorozat következő tanulmányában – továbbra is az 1841–1848 közötti időszak lapban megjelent írásainál maradva – a nevelés ügyében kiadott prímási leveleket, a nőnevelés korabeli kérdéseit, az újíto neveléssel, továbbá a fenytéssel kapcsolatos nézeteket fogjuk áttekinteni.